जालना जिल्ह्यातील लिंगगुणोत्तराचे स्थानिक प्राकप

तपासे व्ही.डी.
संशोधक विद्यार्थी
डॉ.बा.आ.म.विद्यापीठ, औरंगाबाद

डॉ. संजय पाटील
उपप्राचार्य,
अंकुशराव टोपे महाविद्यालय, जालना

गोषवारा :
लिंग गुणोत्तर म्हणजे दर हजार पुरुषामागे असलेले स्त्रीयाचे प्रमाण होय. जालना जिल्हातील लिंगगुणोत्तराचे प्रमाण हे कमी आहे. याचा परिणाम म्हणजे समाजाला कूप्रथाना सामोरे जावे लागत आहे. अभ्यास क्षेत्रातील निम्या भागात शहरी लोकसंख्या नाही त्यामूळे तेथील प्रगती ही अत्यंत मंद गतिने होत आहे तसेच स्त्रियाचे प्रमाण कमी असल्यामूळे कमी वयात विवाह होऊन लोकसंख्येत भर पडत आहे तसेच पुरुष मर्त्यताचे प्रमाण अभ्यास क्षेत्रात जास्त आहे. . लिंगगुणोत्तराच्या अभ्यासातून इत्यादी अनेक प्रकाराचा समस्या सोडवण्यास व उपाययोजना शोधण्यात मदत मिळते.

बीज संज्ञा : लिंग गुणोत्तर, मर्त्यता, श्रमशक्ती

प्रस्तावना : विशिष्ट प्रदेशातील लोकसंख्येत स्त्री-पुरुषाचे प्रमाण कसे आहे हे पाहणे म्हणजेच लिंगरचनेचा अभ्यास करणे होय. स्त्री-पुरुषाचे प्रमाण नेहमी गुणोत्तराच्या स्वरुपात व्यक्त केले जाते. त्यास लिंग गुणोत्तर असे म्हणतात. हे गुणोत्तर प्रमाण एकाच पद्धतीने वापरले जात नसून देशपरत्वे त्यात भिन्नता आढळून येते. रशियामध्ये लोकसंख्येतील पुरुषाचे व स्त्रीयाचे शेकडा प्रमाण काढल्या जाते तर यू.एस.ए. मध्ये दर १०० स्त्रीयामागे पुरुषाचे प्रमाण व्यक्त केल्या जाते. तर भारत, न्यूझीलंड, मलेशीया इ. देशात लिंग गुणोत्तर दर १००० पूरुषामागे असलेले स्त्रीयाचे प्रमाण या पध्दतीने काढतात.प्रस्तुत शोधनिबंधात जालना जिल्हातील लिंगगुणोत्तराचा अभ्यास करण्यात आला असून अभ्यास क्षेत्राचे लिंगगुणोत्तर प्रमाण किती आहे, त्याचे वितरण कुठे व कशा प्रकारे आहे याचाही आढावा घेण्यात आला आहे. लिंगगुणोत्तरावर विवाह, जननप्रमाण, कामकरी वर्गाची संख्या इ. गोष्टी अवलंबून असतात. इत्यादी अनेक घटकाच्या माहितीसाठी लिंगगुणोत्तराचा वेगवेगळया दृष्टिकोनातून अभ्यास होतो व याचा फायदा सर्व स्तरावरील जनतेस होताना दिसतो.

अभ्यास क्षेत्र : प्रस्तूत संशोधनासाठी जालना जिल्हा निवडलेला असून तो महाराष्ट्र राज्याच्या मध्यभागी दख्खनच्या पठारावर पसरलेला आहे जिल्हयाचे अक्षवृत्तीय स्थान १९° ०१' अक्षांश ते २०° ०३' अक्षांश उत्तर व ७५° ०४' रेखांश ते ७६° ०४' रेखांश या पूर्व रेखांश मध्ये आहे. जिल्हाचे एकूण क्षेत्रफळ ७७१८ चौ.कि.मी. आहे.

संशोधन पध्दती : निवडलेला शोध निबंध हा दृित्तीय सामग्रीवर आधारित असून यासाठी संदर्भग्रंथ, नियतकालिके, मासिके, जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन व इंटरनेट चा वापर करण्यात आला आहे.

लिंग गुणोत्तराचे महत्व :

१. प्रदेशतील एकूण लोकसंख्येतील स्त्री-पुरुषाचे प्रमाण समजते.
२. लिंगगुणोत्तराचा परिणाम जन्मदर, मृत्यूदर, विवाह स्थिती यावर होत असतो त्यामूळे या दृष्टीकोनातून लिंग गुणोत्तराचा अभ्यास उपयुक्त ठरतो.
३. लिंगगुणोत्तरात पुरुषाचे प्रमाण जास्त असेल तर मृत्यूदर जास्त आढळतो व स्त्रीयाचे प्रमाण जास्त असेल तर मृत्यूदर कमी होतो याचा परिणाम लोकसंख्या वाढीवर होतो.
४. पुरुषाचे प्रमाण स्त्रीयापेक्षा जास्त असेल तर श्रमशक्तीचा पूरवठा वाढतो या ऊलट स्त्रीयाचे प्रमाण जास्त असल्यास श्रम पूरवठा कमी होतो.
५. लोकसंख्या नियोजनासाठी लिंगगुणोत्तराचा अभ्यास जास्त उपयुक्त ठरतो.

गृहीतके :

१. जालना जिल्हातील लिंगगुणोत्तराचे प्रमाण हे कमी आढळते.
२. जालना जिल्हात श्रमशक्ती ही जास्त प्रमाणात आहे.

उद्दिष्ट्ये :

१. अभ्यास क्षेत्रातील लिंगगुणोत्तराच्या स्थानिक प्रारुपाचे वितरण दर्शवणे.
२. अभ्यास क्षेत्रातील लिंगगुणोत्तर निश्चित करणे.
३. अभ्यास क्षेत्रातील लिंगगुणोत्तराचा तहसिल स्थरावर अभ्यास करणे.
४. अभ्यास क्षेत्रात लिंगगुणोत्तर विषयी माानशिकता बदलणे व जागृतता निर्माण करणे.

Cosmos Multidisciplinary Research E-Journal
Recognized International Multidisciplinary Journal
Online Available at www.cmrj.in
ISSN No. 2456-1665

जालना जिल्हातील लिंगगुणोत्तराचे स्थानिक प्रारुप :

तक्ता क्रं. १ . जालना जिल्हातील लिंगगुणोत्तर जनगणना २०११

तालूके	शहरी	ग्रामीण	एकूण
भोकरदन	९१५	९२९	९२८
जाफाबाद	९४१	९२८	९३५
जालना	९७८	९४२	९४६
बदनापूर	९५०	९४७	९४५
अंबड	०	९३२	९३२
घनसावंगी	०	९३४	९३४
परतूर	०	९४२	९४२
मंठा	०	९३३	९३३
जालना जिल्हा	९४४	९३५	९३७

स्त्रोत : जनगणना २०११

वरील तक्ता क्रं. १ चा अभ्यास केल्यास असे आढळून येती की, लिंगगुणोत्तराचे प्रमाण हे प्रत्येक तहसिल प्रमाणे बदलत [illegible] महाराष्ट्र राज्याचे २०११ च्या जनगणनेनूसार एकूण लिंगगुणोत्तर हे ९२३ एवढे आहे याउलट जालना जिल्हाचे एकूण [illegible]गुणोत्तर ९३७ असून ते राज्यापेक्षा जास्ता आहे. जालना जिल्हातील स्त्रीयांची संख्या ही लोकसंख्येच्या संरचनेचे उत्तम [illegible]रण आहे. २०११ च्या जनगणनेनूसार जालना जिल्हातील शहरी लोकसंख्येचे एकूण लिंगगुणोत्तर हे ९४४ आहे. ग्रामीण [illegible]संख्येचे लिंगगुणोत्तर हे शहरी लोकसंख्येच्या लिंगगुणोत्तरापेक्षा कमी आहे म्हणजेच ग्रामीण लोकसंख्येचे लिंगगुणोत्तर हे ९३५ [illegible] आहे तर शहरी लोकसंख्येचे लिंगगुणोत्तर ९४४. तहसिल प्रमाणे लिंगगुणोत्तरात सर्वात जास्त प्रमाण हे अंबड (९४६) [illegible]सिलचे असून सर्वात कमी लिंगगुणोत्तर हे भोकरदन (९२८) तहसिलचे आहे. एकूण लिंगगुणोत्तराचे प्रमाण हे ९४० पेक्षा [illegible] असलेल्या तहसिल मध्ये परतूर(९४५), अंबड(९४६) व घनसावंगी(९४२) तहसिलचा समावेश होतो. तसेच ९३० ते ९४० [illegible]गुणोत्तर असलेल्या तहसिलमध्ये अनूक्रमे जालना(९३५), बदनापूर(९३४), मंठा(९३३) जाफ्राबाद(९३२) समावेश आहे. तर [illegible] पेक्षा कमी लिंगगुणोत्तर असलेला भोकरदन(९२८) हे एकमेव तहसिल आहे.

जालना जिल्हातील शहरी भागाचे २०११ च्या जनगणनेनूसार एकूण लिंगगुणोत्तर हे ९४४ आहे. शहरी भागात सर्वात [illegible] लिंगगुणोत्तराचे प्रमाण हे अंबड(९७८) तहसिलमध्ये असून सर्वात कमी लिंगगुणोत्तर हे भोकरदन(९१५) तहसिलमध्ये आहे. [illegible] पेक्षा जास्त शहरी लिंगगुणोत्तर असणाऱ्या तहसिलममध्ये अनूक्रमे अंबड(९७८), परतूर (९५०) व जालना(९४१) तहसिलचा [illegible]वेश होतो. तर ९३० पेक्षा कमी शहरी लिंगगुणोत्तर असणाऱ्या तहसिलमध्ये भोकरदन(९१५) चा समावेश आहे. आणि [illegible]फाबाद, बदनापूर, घनसावंगी व मंठा तहसिलमध्ये शहरी लोकसंख्या नसल्यामूळे येथे लिंगगुणोत्तर चे प्रमाण शून्य आले आहे. [illegible] शहरी भागाचे सरासरी लिंगगुणोत्तर हे ९४४ असून यात अंबड, जालना, परतूर व भोकरदन तहसिलचा समावेश होतो. [illegible] एकूण ग्रामीण लिंगगुणोत्तर हे २०११ च्या जणगणनेनूसार ९३५ इतके आहे. तहसिलप्रमाणे सर्वात जास्ता ग्रामीण [illegible]गुणोत्तर हे परतूर(९४७) तहसिलचे असून सर्वात कमी ग्रामीण लिंगगुणोत्तर हे जालना(९२८) तहसिल मध्ये आहे. ९४० [illegible] जास्त ग्रामीण लिंगगुणोत्तर असणाऱ्या तहसिलमध्ये परतूर(९४७), अंबड(९४२) व घनसावंगी(९४२) चा समावेश होतो. [illegible] लिंगगुणोत्तर हे ९३० ते ९४० च्या दरम्यान बदनापूर९३४ मंठा(९३३) व जाफ्राबाद(९३५) या तहसिल मध्ये आढळून [illegible] ९३० पेक्षा कमी ग्रामीण लिंगगुणोत्तर हे अनूक्रमे भोकरदन(९२९) व जालना(९२८) तहसिलचा समावेश होतो.

[illegible]र्ष :

एकूण जालना जिल्हातील स्त्रीयांची संख्या ही खूपच कमी आहे.

जिल्हातील ८ पैकी ४ तसलिमध्ये शहरी लोकसंख्या नाही.

स्त्रीयाचे प्रमाण अभ्यास क्षेत्रात कमी असल्यामूळे त्यांना दूय्यम वागणूक दिली जाते आहे.

अभ्यास क्षेत्रात पुरुषाचे प्रमाण हे जास्त असून त्यामूळे श्रमशक्ती ही जास्त आहे.

शहरी व ग्रामीण लिंगगुणोत्तर हे तूलनेने खूप कमी आढळून आले आहे.

[illegible]फारशी :

लोकसंख्येतील स्त्रीयाचे प्रमाणवाढवण्यासाठी जनजागृती करणे आवश्यक आहे.

शासकीय कार्यक्रमाची अमंलबजावणी ही योग्य प्रकारे करणे गरजेचे आहे.

[illegible] ग्रंथ :

* जालना जिल्हा गॅझिटियर.
* जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन - जालना जिल्हा - २०११
* जिल्हा जणगणना पुस्तिका २०११.